

*Fašizem – Sto let pozneje: Stanje  
raziskav in nove raziskovalne  
perspektive, Pivka, 19. 10. 2022*

Leta 2022 mineva 100 let od vzpona fašizma na oblast v Italiji. Fašizem kot politična ideologija in gibanje se je v Italiji krepil vse od začetka dvajsetih let 20. stoletja, politično prevlado pa je dosegel s pohodom na Rim, ki se je zaključil 28. oktobra 1922. Vodja fašistične stranke Benito Mussolini je naslednji dan, 29. oktobra, s strani kralja Viktorja Emanuela III. dobil pooblastilo za sestavo nove vlade, 31. oktobra 1922 pa je tudi uradno prišel na čelo italijanske vlade, kjer je ostal dobri dve desetletji (*ventennio fascista*). Fašistični režim, ki ga je zaznamovala diktatura, kult osebnosti, skrajni nacionalizem, vse bolj agresivna zunanja politika, šovinizem in rasizem, se je dokončno oblikoval v naslednjih letih. S tem je postal poleg nemškega nacionalsocializma in sovjetskega komunizma eden od treh totalitarnih režimov, ki so zaznamovali obdobje t. i. »kratkega 20. stoletja« v Evropi in po svetu. Preučevanje totalitarizmov med znanstveniki še danes vzbuja veliko pozornosti. Raziskovalna področja, povezana s fašizmom, obsegajo študije o sami ideologiji in obliki vladavine, o njenih voditeljih ter delovanju (fašističnega) državnega sistema. V zadnjih desetletjih preučevanja znanstveniki z novimi raziskovalnimi perspektivami in metodološkimi pristopi postopoma odpirajo nove diskusije. Tematski fokus novjših študij fašizma vse bolj temelji na

kulturoloških, transnacionalnih in interdisciplinarnih aspektih preučevanja.

Več kot četrtina zahodnega slovenskega etničnega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni, natančneje z Rapalsko pogodbo med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) in Kraljevino Italijo v letu 1920 pripadlo slednji, je bila s fašizmom zaznamovana vse od njegovega začetka. V letu 1920, torej dve leti pred prihodom Mussolinija na oblast, so v Trstu požgali Narodni dom, ki je veljal za simbol slovenstva in osrednjo kulturno ustanovo tržaških Slovencev. Obmejni fašizem (*fascismo di frontiera*) je tako kot ostali družbeni in politični pojavi imel svoje korenine v še starejšem fenomenu – iredentizmu, ki se je na tem območju pojavil že v drugi polovici 19. stoletja. Po priključitvi območij Goriške, Primorske, dela Notranjske, Istre in Trsta so tam živeči Slovenci doživljali vse močnejši pritisk raznarodovalnih ukrepov in ostali v primežu fašističnega nasilja vse do razpada režima.

Vzponu fašizma v Italiji je sledil vzpon nacizma v Nemčiji, ko je Adolf Hitler 30. oktobra 1933 zasedel kanclerski položaj. Gospodarska kriza, ki je zaznamovala začetek tridesetih let 20. stoletja, je obenem omogočila vse večji pritisk na sosednje države. Med njimi je bila Kraljevina Jugoslavija, ki se je poleg iskanja ravnotežja na zunanjepolitičnem področju soočala z nestabilnimi notranjepolitičnimi razmerami. Na območju jugoslovanske države so prav tako delovala (psevdo)fašistična gibanja, predvsem leta 1935 ustanovljeno Jugoslovansko nacionalistično gibanje (Zbor), ki ga je vodil srbski politik in pravnik Dimitrije Ljotić. Po izbruhu druge svetovne vojne v letu 1939 je kmalu postalo jasno, da se je obroč sil osi okoli jugoslovanske države počasi sklepal, kar je rezultiralo v sosledju dogodkov prelomnega leta 1941, od pristopa Jugoslavije k Trojnemu paktu, do množičnih demonstracij, državnega udara in še zadnjega (neuspešnega) poskusa nove jugoslovanske vlade za

navezavo stikov z italijanskim diktatorjem. Z napadom Tretjega rajha na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 je vojna zajela tudi slovensko ozemlje, ki so si ga razdelili štirje okupatorji – nemški, italijanski, madžarski in hrvaški. Slovenska medvojna zgodovina je še toliko bolj kompleksna, saj so se okupatorski sistemi med seboj razlikovali, Slovenci pa so bili deležni različnih vrst raznarodovalnih in represivnih ukrepov. Specifičnost obdobja druge svetovne vojne na slovenskem prostoru zato ponuja možnost za komparativno analizo delovanja različnih fašističnih režimov, pri kateri je mogoča uporaba novih metodoloških pristopov.

Študijski center za narodno spravo (SCNR) je 19. oktobra 2022 v Parku vojaške zgodovine v Pivki organiziral mednarodno znanstveno konferenco z naslovom *Fašizem – sto let pozneje. Stanje raziskav in nove raziskovalne perspektive*. Mednarodna konferenca je bila organizirana v okviru programa Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Njen primarni namen je bil s skupino domačih in tujih znanstvenikov predstaviti stanje raziskav in nove znanstvene perspektive ter metodološke pristope pri preučevanju fašizma. Osrednji govornik konference, ugledni avstralski zgodovinar in eden največjih poznavalcev življenja Benita Mussolinija ter italijanskega fašizma, prof. dr. Richard J. B. Bosworth, se je v svojem predavanju posvetil stoletnici pohoda na Rim. Poudaril je, da je bil fašistični režim, kljub »zmagoslavnemu«*»* prihodu na oblast, v mnogih pogledih že od svojega začetka zaznamovan z nasiljem, lažmi, mnogimi zmotami in neuspehi. Po uvodnem predavanju dr. Boswortha je svoje referate predstavilo dvanajst raziskovalcev, ki so z raznolikimi vsebinskimi poudarki zaobjeli različne tematske sklope, med drugim:

- fašistične in parafašistične režime v izbranih nacionalnih kontekstih s posebnim poudarkom na Srednji in Jugovzhodni Evropi,
- fašizem in nacionalizem s posebnim poudarkom na odnosu fašizma do narodnih manjšin,
- fašizem v Kraljevini Jugoslaviji,
- kulturne politike fašističnih režimov,
- odnos med fašističnimi in antimodernističnimi gibanji,
- socialni in kulturni izvori vzpona fašističnih gibanj,
- značilnosti delovanja fašističnih režimov na slovenskem ozemlju.

V prvem tematskem sklopu je dr. Aristotle Kallis iz Univerze Keele predstavil širjenje fašističnih idej v različnih nacionalnih kontekstih. V transnacionalno zasnovani študiji se je avtor prispevka osredotočil na primere t. i. obrobni držav (v geografskem in konceptualnem smislu), s posebnim poudarkom na primeru Grčije in Jugoslavije. Sledil je prispevek dr. Lucie Ceci iz Univerze Tor Vergata v Rimu, v katerem se je avtorica posvetila obdobju papeževanja Pija XI. (1922–1939) in sočasnega vzpona fašizma v Italiji. Kot tretja predavateljica je svoj referat predstavila dr. Tamara Griesser Pečar s SCNR, ki je primerjala italijanski fašizem in nemški nacizem ter njune okupacijske sisteme na območju slovenskega prostora. Ker so se na slovenskem ozemlju zvrstili vsi trije totalitarni režimi, ta tematika predstavlja priložnost za primerjalne zgodovinopisne analize.

Drugi tematski sklop je bil posvečen odnosu fašizma do verskih in etničnih manjšin. Prvi je svoj referat predstavil dr. Borut Klabjan iz Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, ki se je osredotočil na fašistično in nacionalistično nasilje kot sredstvo za uveljavitev fašističnega državnega sistema na obmejnem območju zahodnega slovenskega etničnega ozemlja.

V naslednjem referatu je dr. Renato Podbersič iz SCNR predstavil odnos fašistične Italije do Judov v Julijski krajini in pri tem izpostavil njihov položaj po uvedbi rasnih zakonov v letu 1938. Tematski sklop je zaključil doktorski študent Lovro Kralj iz Univerze na Reki s študijo primera »protijudovske« politike v obdobju druge svetovne vojne v mestu Osijek, kjer so se s podobnimi idejami (antisemitizma, antikomunizma in idejo Nove Evrope) srečala tri fašistična gibanja (nemško, hrvaško in madžarsko).

V tretjem raziskovalnem sklopu je ddr. Igor Grdina iz Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti predstavil akceptacijo fašističnih idej na območju Slovenije znotraj jugoslovanske kraljevine. Dr. Tomaž Ivešić in dr. Matic Batič iz SCNR sta predstavila politično usmerjenost akademskega kluba Straža, v katerem je deloval del katoliških študentov univerze v Ljubljani pod duhovnim vodstvom Lamberta Ehrlicha. Avtorja prispevka sta na podlagi objav v glasilu *Straža v viharju* in drugih primarnih virov opravila primerjalno analizo njihovega političnega programa in ideoloških premis fašizma.

Četrty tematski sklop je bil posvečen fašističnim in drugim skrajno desnim gibanjem v Srednji Evropi. Dr. Oskar Mulej iz Univerze na Dunaju se je v svoji raziskavi posvetil problemu »avstrofašizma« in avstrijske *Ständestaat* med letoma 1933 in 1938, ko sta kanclerski položaj zasedala Engelbert Dollfuss in Kurt Schuschnigg. V naslednjem referatu je dr. Jakub Drábik, član Slovaške akademije znanosti, skozi aplikacijo transnacionalne perspektive predstavil češko fašistično gibanje, ki je od svoje ustanovitve v letu 1926 delovalo tako na političnem kot na kulturnem področju. Dr. Anton Hruboň iz Univerze Matej Bel v Banski Bistrici je zadnji tematski sklop zaključil s predstavitvijo pogleda slovaškega zgodovinopisja na obdobje 1938–1945. Slovaško zgodovinopisje je v devetdesetih letih 20. stoletja prav

na tem področju raziskav doživelo svojo različico »*Historikerstreita*.« Avtor je predstavil, kako so argumenti zgodovinarjev vplivali na širši javni diskurz ter kolektivni zgodovinski spomin na Slovaškem.

*Špela Chomicki, Petra Grabrovec*